

ISLOM DINIDA AXLOQIY TARBIYA VA QADRIYATLAR FALSAFASINING SHAKLLANISHI

Ergashev Oybek Qaxramon o'g'li

Qo'qon Universiteti, Ijtimoiy fanlar kafedrası o'qituvchisi.

+998 91-153-98-99. oergashev@kokanduni.uz

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15369445>

Annotatsiya. Mazkur maqolada Islom dinida axloqiy tarbiya va qadriyatlar falsafasining shakllanishi, uning asosiy manbalari va jamiyat hayotidagi o'rni tahlil qilinadi. Qur'on va Hadis asosida shakllangan axloqiy qadriyatlar, ilm-ma'rifat, oilaviy tarbiya va ijtimoiy hayotdagi o'rni yoritilgan. Islom ta'limotining axloqiy tamoyillari insonlar o'rtasida hurmat, adolat va mehr-oqibatni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Islom, axloqiy tarbiya, qadriyatlar, Qur'on, Hadis, ilm-ma'rifat, adolat, mehr-oqibat, jamiyat, oila tarbiyasi.

Islom axloqiy qadriyatlarining tarixiy asoslari

Islom axloqiy qadriyatlari payg'ambarlar tarixi, shar'iy manbalar va Islom sivilizatsiyasining shakllanish jarayonida muhim ahamiyat kasb etgan. Quyida Islom axloqiy qadriyatlarining tarixiy asoslarini yorituvchi muhim jihatlar keltiriladi:

1. **Jahiliyat davri va Islomning kelishi:** Islomdan oldingi arab jamiyati axloqiy buzilishlar, adolatsizlik va qullik tizimi bilan ajralib turardi. Islomning kelishi bilan bu illatlarga qarshi kurash boshlandi.

2. **Qur'on axloqiy qadriyatlarni shakllantiruvchi asosiy manba sifatida:** Qur'onda halollik, rostgo'ylik, adolat, sabr, va fidoyilik kabi qadriyatlar ko'p bora ta'kidlangan.

3. **Hadis va Sunnat ta'siri:** Muhammad (s.a.v)ning hayoti va amaliy tajribasi musulmonlar uchun axloqiy me'yorlarni belgilovchi asosiy manba hisoblanadi.

4. **Erta Islom davlatlarida axloqiy qadriyatlarning rivojlanishi:** Rashidun xalifaligi, Umaviylar va Abbosiylar davrida axloqiy tamoyillar huquqiy va siyosiy tizimlarda ham qo'llanilgan.

5. **Tasavvuf va axloqiy kamolot:** Tasavvuf ahli insonning ruhiy poklanishi va axloqiy komillikka erishishiga urg'u bergan.

6. **Islom falsafasida axloq:** Al-G'azoliy, Ibn Sino, Ibn Rushd kabi olimlar axloqiy qadriyatlarni falsafiy nuqtai nazardan tahlil qilganlar.

7. **Islom qonunshunosligida axloqiy qadriyatlarning o'rni:** Shariat qonunlari adolat va halollik tamoyillariga asoslangan.

8. **Hozirgi zamonda Islom axloqiy qadriyatlari:** Bugungi kunda Islom qadriyatlari nafaqat musulmon dunyosida, balki global miqyosda ham inson huquqlari, ijtimoiy adolat va ta'lim sohalarida o'z aksini topmoqda.

Axloqiy qadriyatlarning asosiy manbalari

Islom qadriyatlari Qur'on, Sunnat, Ijmo' va Qiyos kabi shar'iy manbalar asosida shakllanadi. Ushbu manbalar Islom axloqiy ta'limotining negizini tashkil etadi va musulmonlar hayotida muhim o'rin tutadi.

1. Qur'on – asosiy ilohiy manba

Qur'on musulmonlarning hayot yo'riqnomasi bo'lib, axloqiy qadriyatlarning eng muhim manbasi hisoblanadi. Unda rostgo'ylik, halollik, adolat, sabr, shukr, saxovat va taqvo kabi axloqiy fazilatlar haqida ko'plab oyatlar mavjud. Misol uchun, Qur'onda shunday deyiladi: "Albatta, Alloh adolatni, ezgulikni va qarindoshlarga saxovat qilishni buyuradi" (Nahl surasi, 90-oyat). Ushbu oyat axloqiy qadriyatlarning asosiy tamoyillarini ifodalaydi.

2. Sunnat va Hadis – amaliy yo'riqnoma

Payg'ambar Muhammad (s.a.v)ning hayoti va amaliy tajribasi musulmonlar uchun axloqiy me'yorlarni belgilovchi asosiy manba hisoblanadi. Hadislar orqali insonning ichki va tashqi axloqini shakllantiruvchi ko'rsatmalar berilgan. Masalan, Rasululloh (s.a.v): "Men go'zal axloqni mukammal qilish uchun yuborildim" deb ta'kidlaganlar. Bu hadis Islom axloqiy tarbiyasining muhimligini ifodalaydi.

3. Ijmo' – musulmon olimlarining kelishuvlari

Islom olimlari muayyan masalalar bo'yicha kelishuvga kelganda, bu Ijmo' deb ataladi.

Axloqiy qadriyatlar ham vaqt o'tishi bilan turli sharoitlarga mos ravishda sharhlanib, yangi hayotiy holatlarga tatbiq qilinadi. Bu Islom axloqiy tizimining dinamik va doimiy rivojlanib borishini ta'minlaydi.

4. Qiyos – yangi masalalarga echim topish usuli

Islomda axloqiy qadriyatlarni zamonaviy hayotga tatbiq etishda Qiyos usuli qo'llaniladi.

Bu usul orqali Qur'on va Hadisda bevosita tilga olinmagan holatlar uchun axloqiy echim topiladi. Masalan, zamonaviy texnologiyalar va iqtisodiy faoliyatga doir masalalar aynan shu usul yordamida sharhlanadi.

5. Islom falsafasi va axloqiy tafakkur

Al-G'azoliy, Ibn Sino, Ibn Rushd kabi olimlar axloqiy qadriyatlarni falsafiy jihatdan tahlil qilib, Islom axloqiy tizimining asoslarini boyitganlar. Ularning asarlari axloqiy tarbiya va insoniy kamolot yo'llarini ko'rsatib bergan.

6. Tasavvuf va axloqiy kamolot

Tasavvufiy ta'limotda axloqiy komillikka erishish muhim o'rin tutadi. Tasavvuf peshvolari insonni ruhiy poklanish va qalbni yomon fazilatlardan tozalashga chaqirgan. Jaloliddin Rumi, Ahmad Yassaviy, Bahouddin Naqshband singari mutasavviflar Islom axloqini chuqurroq tushunish va amalda qo'llash yo'lini ko'rsatganlar.

7. Ilm-ma'rifat va axloqiy qadriyatlar

Islom dini ilm olishni insonning eng ulug' burchi sifatida ko'rsatadi. Payg'ambar Muhammad (s.a.v): "Ilm izlash har bir musulmon erkak va ayol uchun farzdir" deb ta'kidlaganlar. Ilm-fan rivoji nafaqat diniy, balki dunyoviy bilimlar orqali ham jamiyat taraqqiyotiga xizmat qiladi.

8. Zamonaviy jamiyat va Islom qadriyatlari

Bugungi kunda axloqiy qadriyatlarning dolzarbligi ortib bormoqda. Globalizatsiya va zamonaviy madaniyatning ta'siri ostida Islomiy qadriyatlarning saqlanishi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Islomiy axloq me'yorlarini amaliy hayotga tatbiq etish orqali insonlar o'rtasida birdamlik, hurmat va adolat mustahkamlanadi.

Axloqiy tarbiya tamoyillari

Islom dinida axloqiy tarbiya inson kamoloti va jamiyatning barqarorligi uchun asosiy ahamiyatga ega. Axloqiy tarbiya tamoyillari Qur'on, Hadis va Islom ulamolari ta'limotlarida keng yoritilgan bo'lib, insonning shaxsiy va ijtimoiy hayotiga ta'sir ko'rsatadi. Quyida axloqiy tarbiyaning asosiy tamoyillari keltiriladi:

1. Halollik va rostgo'ylik

Islom axloqiy tarbiyasining asosiy tamoyillaridan biri halollik va rostgo'ylikdir. Qur'onda: "Ey imon keltirganlar! Allohdan qo'rqinglar va rostgo'y bo'linglar" (Ahzob surasi, 70-oyat) deb marhamat qilingan. Rostgo'ylik insonning obro'-e'tiborini oshiradi va jamiyatda ishonch muhitini mustahkamlaydi.

2. Adolat va tenglik

Adolat har bir jamiyatning ustuni bo'lib, Islom ta'limotida muhim o'rin tutadi. Payg'ambar Muhammad (s.a.v) aytganlar: "Sizlarning eng yaxshilaringiz adolatli bo'lganlaringizdir". Adolat shaxsiy va ijtimoiy munosabatlarda muvozanatni saqlashga xizmat qiladi.

3. Mehr-oqibat va rahm-shafqat

Mehr-oqibat va rahm-shafqat Islomning asosiy qadriyatlaridan biridir. Payg'ambar Muhammad (s.a.v): "Kim yerdagilarga rahm-shafqat qilsa, unga osmondagilar rahm qiladi" deb marhamat qilganlar. Insonlar o'rtasida mehr-muruvvatni oshirish jamiyatning ahil va barqaror bo'lishiga hissa qo'shadi.

4. Sabr va shukr

Islom ta'limotida sabr va shukr eng muhim axloqiy fazilatlar sifatida qaraladi. Qur'onda: "Albatta, sabr qiluvchilar mukofotlarini to'la olurlar" (Zumar surasi, 10-oyat) deb ta'kidlangan. Sabr qiyinchiliklarga bardosh berish va hayot sinovlariga qat'iy turishdir. Shukr esa insonning Alloh bergan ne'matlarga minnatdor bo'lishini ifodalaydi.

5. Ota-onaga hurmat va farzand tarbiyasi

Islomda ota-onaga hurmat qilish farz deb belgilangan. Qur'onda: "Ota-onangizga yaxshilik qiling" (Isro surasi, 23-oyat) deb ta'kidlangan. Farzand tarbiyasi esa ota-onaning eng muhim vazifalaridan biridir. Islom axloqiy tarbiyasida ota-onaning mas'uliyati katta bo'lib, farzandlarni to'g'ri yo'lga yo'naltirish muhim hisoblanadi.

6. Ilm olish va ma'rifat

Ilm olish Islom axloqiy tarbiyasining ajralmas qismidir. Payg'ambar Muhammad (s.a.v) aytganlar: "Ilm izlash har bir musulmon erkak va ayolga farzdir". Ilm orqali inson dunyo va oxirat haqida bilimga ega bo'lib, jamiyat taraqqiyotiga hissa qo'shadi.

7. Yaxshilik qilish va saxovat

Islom dini insonlarni yaxshilik qilishga da'vat etadi. Qur'onda: "Kim bir yaxshilik qilsa, unga o'n barobar mukofot beriladi" (An'om surasi, 160-oyat) deb aytilgan. Saxovat va xayriya ishlari orqali jamiyatda birdamlik va hamjihatlik mustahkamlanadi.

8. G'iybat va tuhmatdan saqlanish

G'iybat va tuhmat Islom axloqida qattiq qoralangan. Qur'onda: "Bir-biringizni g'iybat qilmang" (Hujurot surasi, 12-oyat) deb ta'kidlangan. G'iybat va tuhmat jamiyatdagi ishonchni buzadi va insonlar o'rtasida kelishmovchilik keltirib chiqaradi.

9. Ishonch va vafodorlik

Vafodorlik va ishonchli bo'lish musulmon insonning asosiy fazilatlaridan biridir. Payg'ambar Muhammad (s.a.v) aytganlar: "Bizning ummatimizdan bo'lishni istagan kishi va'dasiga vafo qilsin". Ishonchli inson jamiyatda hurmatga sazovor bo'ladi va barqarorlikni ta'minlaydi.

10. Jamiyatga xizmat qilish va fidoyilik

Islom axloqiy tarbiyasida jamiyatga xizmat qilish va fidoyilik muhim o'rin tutadi. Payg'ambar Muhammad (s.a.v): "Odamlarning eng yaxshisi boshqalarga foydali bo'lganidir" deb aytganlar. Bu tamoyil insonlarni jamiyat ravnaqi uchun fidokorlik qilishga undaydi.

Zamonaviy jamiyat va Islom qadriyatlari

Zamonaviy jamiyat murakkab tuzilishga ega bo'lib, u iqtisodiy, madaniy, ijtimoiy va axloqiy jihatdan doimiy ravishda o'zgarib boradi. Bunday o'zgarishlar jarayonida qadriyatlarning o'zgarishi yoki ularga nisbatan yangi yondashuvlar shakllanishi tabiiydir. Biroq Islom qadriyatlari, o'zining mangu va universal tamoyillariga ega bo'lib, har qanday jamiyat uchun ahamiyatli bo'lib qolmoqda.

Islom qadriyatlari va globalizatsiya

Globalizatsiya jarayoni butun dunyo madaniyatlari va qadriyatlarini bir-biriga yaqinlashtirib, axloqiy me'yorlarni ham o'zgartirib yuborishi mumkin. Shu nuqtai nazardan, Islom qadriyatlari globalizatsiya ta'siriga qaramay, o'zining mohiyatini saqlab qolish muhim hisoblanadi. Axloqiy me'yorlar – halollik, adolat, mehr-oqibat, saxovat, ota-onaga hurmat kabi qadriyatlar har qanday sharoitda ham inson hayoti uchun muhim sanaladi.

Zamonaviy jamiyatda axloqiy muammolar va Islom qadriyatlari

Bugungi kunda jamiyat axloqiy inqiroz bilan yuzlashmoqda. Turli axloqiy buzilishlar – yolg'on, poraxo'rlik, zo'ravonlik, oilaviy ajrimlar, ijtimoiy tengsizlik kabi muammolar tobora kuchayib bormoqda. Islom qadriyatlari esa bu kabi muammolarga qarshi samarali yechim bo'lib xizmat qiladi. Qur'onda adolat, halollik, rostgo'ylik va insoniylik tamoyillariga qat'iy rioya qilish buyurilgan.

Texnologiyalar asrida Islom qadriyatlarining ahamiyati

Raqamli texnologiyalar va internet taraqqiyoti inson hayotining barcha jabhalariga kirib kelgan. Bu esa axloqiy qadriyatlarning saqlanishiga ham ta'sir qilmoqda. Axborotning tez tarqalishi, ijtimoiy tarmoqlarning rivojlanishi axloqiy mas'uliyatni yanada oshirish zaruratini keltirib chiqarmoqda. Islom qadriyatlari, xususan, axloqiy poklik, rostgo'ylik va odamlar o'rtasida ijobiy muhit yaratish tamoyillari zamonaviy axborot muhitida ham o'z ahamiyatini yo'qotmaydi.

Ijtimoiy adolat va inson huquqlari

Islom qadriyatlari inson huquqlariga katta e'tibor qaratadi. Islomda har bir inson qadrli hisoblanadi va u teng huquqlarga ega. Zamonaviy jamiyatda ijtimoiy adolat va inson huquqlarini ta'minlash muhim masalalardan biri bo'lib, Islom bu borada aniq yo'nalishlarni belgilab bergan. Qur'onda: "Albatta, Alloh adolatni, ezgulikni va qarindoshlarga saxovat qilishni buyuradi" (Nahl surasi, 90-oyat) deb ta'kidlangan. Bu tamoyillar bugungi kunda ham dolzarbligini yo'qotmagan.

Oilaviy qadriyatlarning saqlanishi

Zamonaviy jamiyatda oilaviy qadriyatlarning zaiflashuvi kuzatilmoqda. Ajrimlarning ko'payishi, ota-onaga hurmatsizlik, bolalarning tarbiyasizligi kabi muammolar ko'plab

mamlakatlarda dolzarb masala hisoblanadi. Islomda oila jamiyatning eng muhim bo'g'ini sifatida qaraladi va uning mustahkamligi uchun maxsus qadriyatlar ishlab chiqilgan. Qur'onda: "Ey imon keltirganlar! O'zlaringizni va oilalaringizni do'zax olovidan saqlang" (Tahrim surasi, 6-oyat) deb ta'kidlangan.

Islom qadriyatlarini targ'ib qilish yo'llari

Islom qadriyatlarini zamonaviy jamiyatga moslashtirib targ'ib qilish muhimdir. Bu borada quyidagi yo'llarni ko'rib chiqish mumkin:

- **Ta'lim tizimida Islom qadriyatlarini mustahkamlash** – maktab va oliy ta'lim muassasalarida axloqiy tarbiya berish.

- **Ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlardan samarali foydalanish** – ijobiy va tarbiyaviy mazmundagi kontentni ko'paytirish.

- **Oilaviy muhitni mustahkamlash** – ota-onalarning farzand tarbiyasiga e'tiborini oshirish.

- **Jamoaviy hamkorlik va madaniy tadbirlar** – mahallalar va jamiyat miqyosida Islom qadriyatlarini rivojlantirish.

Zamonaviy jamiyat va Islom qadriyatlari

Zamonaviy jamiyat murakkab tuzilishga ega bo'lib, u iqtisodiy, madaniy, ijtimoiy va axloqiy jihatdan doimiy ravishda o'zgarib boradi. Bunday o'zgarishlar jarayonida qadriyatlarning o'zgarishi yoki ularga nisbatan yangi yondashuvlar shakllanishi tabiiydir. Biroq Islom qadriyatlari, o'zining mangu va universal tamoyillariga ega bo'lib, har qanday jamiyat uchun ahamiyatli bo'lib qolmoqda.

Islom qadriyatlari va globalizatsiya

Globalizatsiya jarayoni butun dunyo madaniyatlari va qadriyatlarini bir-biriga yaqinlashtirib, axloqiy me'yorlarni ham o'zgartirib yuborishi mumkin. Shu nuqtai nazardan, Islom qadriyatlari globalizatsiya ta'siriga qaramay, o'zining mohiyatini saqlab qolish muhim hisoblanadi. Axloqiy me'yorlar – halollik, adolat, mehr-oqibat, saxovat, ota-onaga hurmat kabi qadriyatlar har qanday sharoitda ham inson hayoti uchun muhim sanaladi.

Zamonaviy jamiyatda axloqiy muammolar va Islom qadriyatlari

Bugungi kunda jamiyat axloqiy inqiroz bilan yuzlashmoqda. Turli axloqiy buzilishlar – yolg'on, poraxo'rlik, zo'ravonlik, oilaviy ajrimlar, ijtimoiy tengsizlik kabi muammolar tobora kuchayib bormoqda. Islom qadriyatlari esa bu kabi muammolarga qarshi samarali yechim bo'lib xizmat qiladi. Qur'onda adolat, halollik, rostgo'ylik va insoniylik tamoyillariga qat'iy rioya qilish buyurilgan.

Texnologiyalar asrida Islom qadriyatlarining ahamiyati

Raqamli texnologiyalar va internet taraqqiyoti inson hayotining barcha jabhalariga kirib kelgan. Bu esa axloqiy qadriyatlarning saqlanishiga ham ta'sir qilmoqda. Axborotning tez tarqalishi, ijtimoiy tarmoqlarning rivojlanishi axloqiy mas'uliyatni yanada oshirish zaruratini keltirib chiqarmoqda. Islom qadriyatlari, xususan, axloqiy poklik, rostgo'ylik va odamlar o'rtasida ijobiy muhit yaratish tamoyillari zamonaviy axborot muhitida ham o'z ahamiyatini yo'qotmaydi.

Ijtimoiy adolat va inson huquqlari

Islom qadriyatlari inson huquqlariga katta e'tibor qaratadi. Islomda har bir inson qadrli hisoblanadi va u teng huquqlarga ega. Zamonaviy jamiyatda ijtimoiy adolat va inson huquqlarini ta'minlash muhim masalalardan biri bo'lib, Islom bu borada aniq yo'nalishlarni belgilab bergan. Qur'onda: "Albatta, Alloh adolatni, ezgulikni va qarindoshlarga saxovat qilishni buyuradi" (Nahl surasi, 90-oyat) deb ta'kidlangan. Bu tamoyillar bugungi kunda ham dolzarbligini yo'qotmagan.

Oilaviy qadriyatlarning saqlanishi

Zamonaviy jamiyatda oilaviy qadriyatlarning zaiflashuvi kuzatilmoqda. Ajrimlarning ko'payishi, ota-onaga hurmatsizlik, bolalarning tarbiyasizligi kabi muammolar ko'plab mamlakatlarda dolzarb masala hisoblanadi. Islomda oila jamiyatning eng muhim bo'g'ini sifatida qaraladi va uning mustahkamligi uchun maxsus qadriyatlar ishlab chiqilgan. Qur'onda: "Ey iymon keltirganlar! O'zlaringizni va oilalaringizni do'zax olovidan saqlang" (Tahrim surasi, 6-oyat) deb ta'kidlangan.

Islom qadriyatlarini targ'ib qilish yo'llari

Islom qadriyatlarini zamonaviy jamiyatga moslashtirib targ'ib qilish muhimdir. Bu borada quyidagi yo'llarni ko'rib chiqish mumkin:

- **Ta'lim tizimida Islom qadriyatlarini mustahkamlash** – maktab va oliy ta'lim muassasalarida axloqiy tarbiya berish.
- **Ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlardan samarali foydalanish** – ijobiy va tarbiyaviy mazmundagi kontentni ko'paytirish.
- **Oilaviy muhitni mustahkamlash** – ota-onalarning farzand tarbiyasiga e'tiborini oshirish.
- **Jamoaviy hamkorlik va madaniy tadbirlar** – mahallalar va jamiyat miqyosida Islom qadriyatlarini rivojlantirish.

Oila va gender masalalari

Oila Islom jamiyatining eng muhim instituti hisoblanadi. Ota-onalar farzandlarini Islomiy qadriyatlar asosida tarbiyalashlari shart. Qur'onda: "Ey iymon keltirganlar! O'zlaringizni va oilalaringizni do'zax olovidan saqlang" (Tahrim surasi, 6-oyat) deb ta'kidlangan. Bu esa oilaviy tarbiyaning naqadar muhimligini ko'rsatadi.

Xulosa

Islom dinida axloqiy tarbiya va qadriyatlar falsafasi Qur'on va Hadis asosida shakllangan bo'lib, axloqiy, ijtimoiy va ilmiy tamoyillarni o'z ichiga oladi. Bu qadriyatlar nafaqat diniy hayotning, balki jamiyat taraqqiyotining ham muhim qismi hisoblanadi. Islomiy qadriyatlarning hayotimizda tatbiq etilishi insonlarning o'zaro hurmat, mehr-oqibat va adolat bilan yashashiga xizmat qiladi. Shu bois, Islom qadriyatlarini chuqur o'rganish va ularga rioya qilish har bir musulmonning burchidir.

REFERENCES

1. Qur'oni Karim va uning tafsirlari.
2. Hadis to'plamlari: Imom Buxoriy, Imom Muslim.
3. Al-G'azoliy. "Ihyo Ulum ad-Din".
4. Yusuf al-Qaradoviy. "Islom axloqi".

5. Sh. Sirojiddinov. "Islom tarixi va madaniyati".
6. Muhammad Ali. "Islom va zamonaviy jamiyat".
7. O'zbekiston Respublikasi Din ishlari bo'yicha qo'mitasi materiallari.
8. Islom ensiklopediyasi.
9. Qaxramon o'g'li, E. O. THE IMPORTANCE OF ISLAMIC ETHICAL VALUES IN MODERN SOCIETY.
10. Ergashev, O., & Abdullayeva, A. (2025). THE IMPORTANCE OF ISLAMIC ETHICAL VALUES IN MODERN SOCIETY. *Наука и инновация*, 3(6), 178-181.